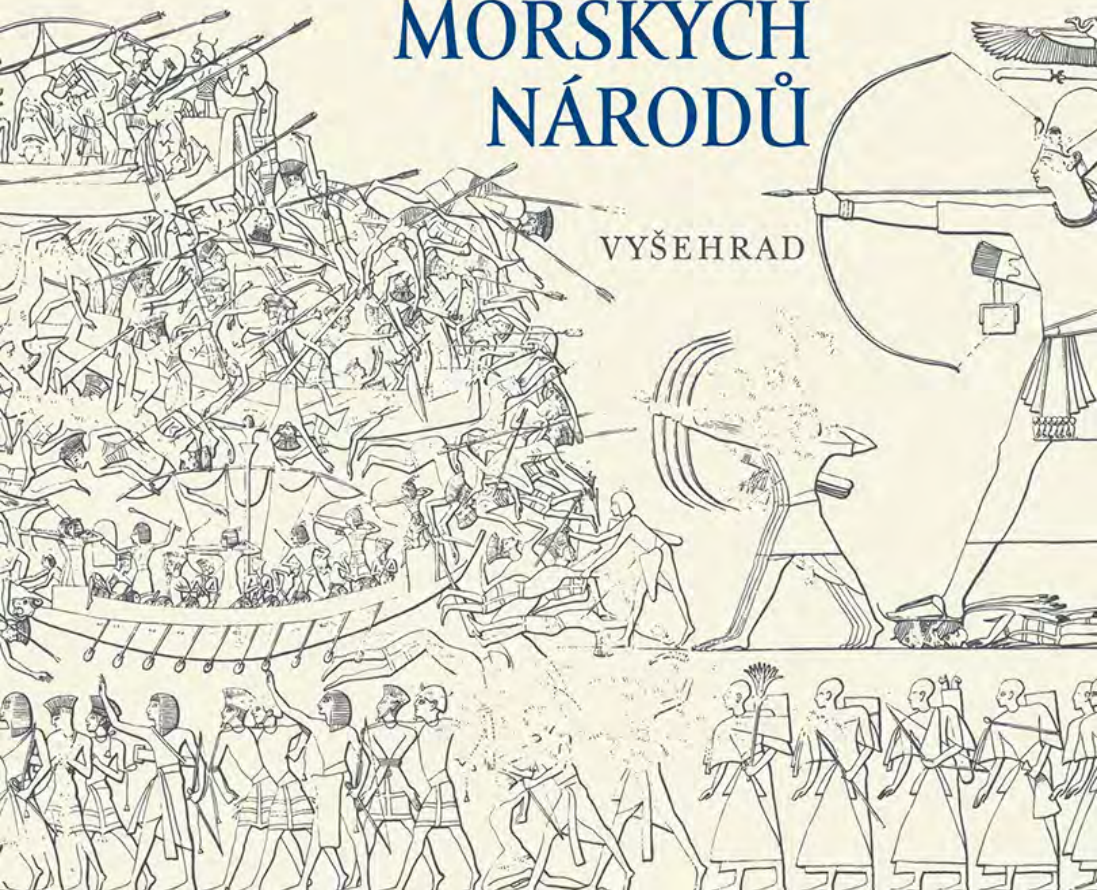

Eric H. Cline

1177 PŘ. KR. ZHROUCENÍ CIVILIZACE

A INVAZE
MOŘSKÝCH
NÁRODŮ

VYŠEHRAD

1177 př. Kr. Zhroucení civilizace a invaze mořských národů

Nové, rozšířené vydání

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Eric H. Cline

**1177 př. Kr. Zhroucení civilizace
a invaze mořských národů – e-kniha**
Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Eric H. Cline

1177 PŘ. KR.
ZHROUCENÍ
CIVILIZACE
A INVAZE
MOŘSKÝCH
NÁRODŮ

Eric H. Cline

1177 PŘ. KR.
ZHROUCENÍ
CIVILIZACE
A INVAZE
MOŘSKÝCH
NÁRODŮ

Rozšířené a aktualizované vydání

VYŠEHRA D

Eric H. Cline
1177 B. C. The Year Civilization Collapsed

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.

© 2021 by Eric H. Cline
Translation © Ruth J. Weiniger a Kateřina Zerzánová, 2024

ISBN tištěné verze 978-80-267-3034-7
ISBN e-knihy 978-80-267-3035-4 (1. zveřejnění, 2024) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3042-2 (1. zveřejnění, 2024) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3043-9 (1. zveřejnění, 2024) (mobi)

Věnováno Jamesi D. Muhlymu,
který se těmito tématy
zabýval téměř půl století
a seznamoval s nimi své studenty

OBSAH

Předmluva vydavatele	11
Autorova předmluva k přepracovanému a rozšířenému vydání	13

ÚVOD

Zhroucení civilizací: 1177 př. Kr.	23
---------------------------------------	----

I

O zbraních a člověku: 15. století př. Kr.	39
--	----

II

(Egejská) aféra, která stojí za zapamatování: 14. století př. Kr.	73
--	----

III

Boje za bohy a zemi: 13. století př. Kr.	107
---	-----

IV

Konec jedné éry: 12. století př. Kr.	141
---	-----

V	
„Dokonalá smršť“ katastrof?	189

VI	
Mořské národy, hroutící se systémy a teorie komplexity	233

EPILOG	
Následky	251

Účinkující	261
Seznam ilustrací	266
Tabulky	267
Literatura	268
Poděkování	307
Rejstřík jmenný	310
Rejstřík míst a státních útvarů	315

PŘEDMLUVA VYDAVATELE

Tato kniha je prvním svazkem edice *Zlomové body starověkých dějin*. Každá kniha této řady se zabývá některým z rozhodujících či klíčových okamžiků starověkého světa. V těchto obvykle prchavých a dramatických okamžicích dostávaly dějiny nový směr. Ať jsou tyto okamžiky slavné či zapomenuté, sehrály v historii zásadní roli. Proto se v jejich případě stejně jako na otázku „kdy?“ zaměříme také na otázky „proč?“ a „jak?“. Autoři této edice jsou vědci, schopní vyprávět příběhy, a zároveň jsou to vypravěči, provádějící nejnovější výzkumy.

Edice *Zlomové body starověkých dějin* reflektuje široký záběr trendů ve zkoumání starověkého světa. Každá z knih spojuje archeologii s klasickými texty. To znamená, že kombinuje poznatky hmotné a literární kultury. Knihy si všímají jak elit, tak života běžných lidí. Edice se neomezuje striktně na řecko-římský svět, ačkoli ten je hlavní částí. Zkoumáme také národy sousedící s Řeckem a Římem, ne-řecko-římské národy v řecko-římských zemích, i civilizace a národy širěji pojatého starověkého světa, a to jak na Západě, tak na Východě.

V oblasti zkoumání starověkých dějin dnes prožíváme vzrušující období. Více než dříve si uvědomujeme, jak je pochopení starověkých dějin zásadní pro pochopení současnosti, i to, že starověké dějiny jsou prostě fascinující.

Jen málo událostí ovlivnilo vývoj starověkého světa více než konec doby bronzové. Právě tehdy padla velká království i prehistorické

městské státy. Zanechaly po sobě oslnivé monumenty, jako jsou pyramidy, a v mlhavé paměti po nich zůstaly různé příběhy, z nichž se některé změnily v ságu o trójské válce. Těm, kdo tehdy žili, musely tehdejší pohromy připadat jako konec světa. Avšak konec masivních palácových států doby bronzové otevřel dveře novému a humánnějšímu světu, světu prvního tisíciletí př. Kr. – tedy světu, který je dosud naším domovem.

Kniha, kterou držíte v ruce, začíná nájezdy Mořských národů na Egypt roku 1177 př. Kr. a přesunuje se oběma směry po časové ose. Zavede nás do pozdní doby bronzové a slavných dnů 15. století př. Kr. Zkoumá řadu civilizací od Mezopotámie po Řecko a od Izraele po Chetity. Pak prochází napříč staletími k procesům, národům a událostem, které přivodily pád jednoho světa. Všude se projevuje dokonalý cit pro důkazní materiál. Ohromná škála detailů zahrnuje pytel ze syrského přístavního města Ugarit kolem roku 1190 př. Kr. i CT kosterních pozůstatků faraona Tutanchamona prozrazující, že vladaře patrně zahubila infekce zlomené nohy.

Eric Cline se zápalem, důvtipem a smyslem pro dramatickост zkoumá ozvuky mezi pozdní dobou bronzovou a naší dobou, od ekonomické krize a klimatických změn po válku na Blízkém východě. Kniha *1177 př. Kr.* možná nebude knihou do každé domácnosti, ale rozhodně by si to zasloužila.

Barry Strauss

AUTOROVA PŘEDMLUVA K PŘEPRACOVANÉMU A ROZŠÍŘENÉMU VYDÁNÍ

Když jsem počátkem roku 2020 pracoval na úpravách této knihy, uviděl jsem v *Guardianu* palcový titulek: „Lidstvo je ohroženo naprostou smrští krizí.“ „Svět čelí sledu vzájemně propojených mimořádných událostí, ohrožujících [samotnou] existenci lidstva“, uvedla Fiona Harvey, zpravodajka specializující se na oblast životního prostředí. Psala o výsledcích výzkumu, na němž pracovalo 222 předních vědců z 52 zemí. Ti dospěli k závěru, že v současnosti dochází k několika zásadním mimořádným událostem, před nimiž dnes stojíme: jsou to klimatické změny, doprovázené extrémními výkyvy počasí; vymírání druhů; nedostatek vody; a krize v produkci potravin. Zvláště znepokojující je na tom podle autorky to, že „kombinace toho všeho... zesiluje rizika způsobovaná každým z těchto faktorů, což způsobuje dokonalou smršť, která hrozí zachvátit lidstvo, pokud nedojde k rychlým opatřením.“¹

Samozřejmě, že mně to připadalo alarmující, ale zároveň mimořádně zajímavé, protože to, jak autorka popisuje dnešní situaci se v mnohém podobá roku 1177 př. Kr. Tehdy, před více než třemi

¹ Fiona Harvey, *The Guardian*, 6. února 2020: <https://www.theguardian.com/environment/2020/feb/06/humanity-under-threat-perfect-storm-crises-study-environment>. Výzkum provedla mezinárodní společnost pro udržitelnost Future Earth a publikovala jej jako součást své zprávy nazvané „Naše budoucnost na Zemi 2020“ (Our Future on Earth 2020), která je dostupná online: <https://futureearth.org/publications/our-future-on-earth/>.

tisíciletími, se ve Středomoří hroutila jedna civilizace doby bronzové za druhou, což měnilo běh západních dějin. Je jasné, že v minulosti k něčemu takovému už došlo. Může se to stát znovu?

Tuto otázku si kladu od roku 2014, kdy vyšlo první vydání této knihy. Dlouho jsem se domníval, že odpověď zní „ano“ a že nejde o to, *zda* dojde podobným událostem, ale *kdy* se to stane.

A pak udeřila plnou silou pandemie covidu-19, s ničivými důsledky pro celý svět. Nakazily se miliony lidí a statisíce jich zemřely. Ještě jsme nezaznamenali všechny důsledky této morové rány, které se přidaly k „dokonalé smršti“ dalších stresorů, jež ovlivňují náš globalizovaný svět. Už je však jasné, že budoucí dějiny života na této planetě budou jiné, možná stejně, jako se před nějakými 3200 lety změnil život v egejské oblasti ve východním Středomoří. Dnes se však tyto změny neomezují na tyto oblasti, ale odehrávají se v globálním měřítku.

...

V prvním vzdání této knihy jsem uvedl, že rok 1177 př. Kr. byl klíčovým okamžikem v dějinách západní civilizace – bod obratu v rámci starověkého světa. Doba bronzová už měla za sebou v egejské oblasti, Egyptě a na Blízkém východě téměř dva tisíce let trvání, přibližně od r. 3000 př. Kr. do doby krátce po r. 1200 př. Kr. Když po staletích kulturního a technologického vývoje nastal její konec, upadla většina civilizovaného a mezinárodně provázaného světa Středomoří do náhlé stagnace. Týkalo se to širokého území od dnešní Itálie po Afghánistán a od Turecka po Egypt. Veliké říše i malá království, se po staletích vývoje náhle zhroutila: od mykénské a minojské kultury po Chetity, Asyřany, Babylónany, Mittance, Kypřany, Kananejce a dokonce i Egypt. A s jejich koncem nastalo období přechodu, jež vědci často označují za první temné období západního světa. Až po staletích došlo v Řecku a dalších postižených oblastech k nové kulturní renesanci, která vytvořila prostor k vývoji západní společnosti jak ji dnes známe.

Jelikož tyto civilizace i faktory, jež vedly k jejich zhroucení, jsou záležitostí starou více než tři tisíce let, mnozí se domnívají, že pro naši dnešní situaci nejsou příliš relevantní a že svět pozdní doby bronzové nelze přirovnávat k naší technologické kultuře. Mezi těmito dvěma érami je však více paralel, než by se zdálo. V egejské oblasti a Egyptě pozdní doby bronzové například existovala diplomatická poselstva a obchodní embarga; velkolepé svatby a nepříjemné rozvody; mezinárodní intriky a záměrné vypouštění vojenských dezinformací; a klimatické změny včetně sucha.

Po téměř celoživotním studiu doby bronzové se domnívám, že když se blíže podíváme na národy, místa a dobu před téměř třemi tisíci lety, nebude to jen akademické cvičení ve zkoumání starověkých dějin.² Zvláště relevantní je to dnes, když pomyslíme, co vše se děje v naší vlastní, globalizované a mezinárodně propojené společnosti, kde jsou rovněž složité diplomatické mise (vezměme si Severní Koreu) a obchodní embarga (například Čína), velkolepé královské svatby (William a Kate; Harry a Megan); mezinárodní intriky a vojenské dezinformace (viz Ukrajina) – a samozřejmě klimatické změny a morové rány (covid-19).

Mám silné podezření, že budoucí historikové budou vnímat rok 2020 jako další klíčový okamžik dějin. Je jasné, že v naší globální ekonomice jsou bohatství a investice Spojených států a Evropy nerozlučně vpleteny do mezinárodního systému, zahrnujícího také východní Asii a ropné státy Středního východu. Co když jsme právě na začátku další „dokonalé smršti“ stresorů, dopadajících na naše vzájemně propojené společnosti? Ačkoli většina lidí současnou pandemií covidu-19 přežije, její dopady budeme zřejmě v ekonomice i jinde pociťovat ještě dlouho. Navíc sice můžeme usilovat o zpomalení

² V tomto souhlasím s textem Briana Jenningse z roku 2011, pojednávajícím o globalizaci a světě starověku. Ze starších viz též Sherattův článek z roku 2003, který byl vydán ještě předtím, než vznikl tak živý zájem o korelace a rovněž diplomovou práci, kterou pod mým vedením sepsala Katie Paul (2011).

klimatických změn, ale některé jejich důsledku budou už zřejmě nezvratné a v rozvojovém světě se nyní šíří hladomor. Co když jsou na cestě další katastrofy? Vzpomeňme si, že v Apokalypse jsou kromě Moru a Hladu i další jezdcí. Projevíme dostatečnou odolnost, abychom překonali i vše další, co na nás může být uvrženo, nebo se řítíme do kolapsu různých prvků naší složité globální společnosti?

...

Podle Josepha Taintera, který sepsal knihu o tom, jak se hroutí složité společnosti, je „kolaps v zásadě náhlým a zjevnou snížením zažitě úrovně sociopolitické složitosti“.³ A právě k tomu došlo roku 1177 př. Kr. Měli bychom si ale všimnout, že probírat „zhroucení“ a přirovnávat vzestupy a pády říší není nic nového. Vědci se tím zabývali minimálně od začátku 18. století, kdy Edward Gibbon napsal pojednání o pádu Římské říše. Novějším příkladem takové knihy je „Kolaps“ (*Collapse*)⁴ od Jareda Diamonda. Gibbon i Diamond však uvažují o zhroucení určité říše – ať již Římanů, Mayů, Mongolů atd. – vždy samostatně. Zde se ale budeme zabývat globalizovaným starověkým systémem, zahrnujícím různé civilizace, které vzájemně interagovaly a alespoň zčásti byly navzájem závislé. V dějinách existuje jen několik málo příkladů takových globalizovaných systémů: dvěma nejzřetelnějšími příklady jsou systém doby bronzové a dnešní a jejich vzájemné paralely – možná je lépe říci srovnání – jsou skutečně pozoruhodné.

Pro ilustraci: britská badatelka Carol Bellová nedávno prohlásila, že „strategická důležitost cínu v pozdní době bronzové ... se pravděpodobně příliš nelišila od dnešního významu surové ropy“.⁵ Má se

³ Tainter 1988, s. 4, 193.

⁴ Tainter 1988; Diamond 2005; viz též sborník Yoffee a Cowgill (red.) 1988; a rovněž diskuse v publikacích: Killebrew 2005, s. 33–34; Liverani 2009; Middleton 2010, s. 18–19, 24, 53; a Middleton 2012, 2017a, 2017b, 2018a, 2018b; též Butzer 2012; Butzer a Endfield 2012; Knapp a Manning 2016; Weiner 2017, 2018; Millek 2019a; i různé příspěvky ve sbornících z konferencí editovaných Driessenem 2017 a Fischereem a Bürgem 2017.

⁵ Bell 2012, s. 180.

za to, že tehdy byl cín ve větším množství dostupný pouze v jistých dolech v dnešní provincii Badachšán v Afghánistánu a bylo třeba jej dopravovat po souši přes Mezopotámii (dnešní Irák) a severní Sýrii, odkud byl převážen dále na sever, jih, nebo západ, případně dále po moři do Egeidy. „Dostupnost dostatečného množství cínu pro výrobu (...) zbraní z jakostního bronzu,“ pokračuje Bellová, „musela zaměstnávat mysl velkého krále v městě Chattuša i faraóna v Thébách, stejně jako dnes americkému prezidentovi leží v hlavě otázka, jak za rozumnou cenu zásobovat benzínem silná terénní auta!“⁶

Susan Sherattová, archeoložka, která dříve působila v Ashmoleově muzeu v Oxfordu a nyní na univerzitě v Sheffieldu, se začala pro takové srovnání vyslovovat už téměř před dvaceti lety. Jak poznamenala, mezi dnešním světem a světem roku 1200 př. Kr. existují „velmi užitečné analogie“ včetně vzrůstající politické, sociální a ekonomické roztržitosti i přímé směny „na dosud nebyvalé společenské úrovni a na nebyvalou vzdálenost“. Nejrelevantnější je její postřeh, že situace na konci pozdní doby bronzové poskytuje analogii k naší vlastní „čím dál homogennější a nekontrolovatelnější globální ekonomice a kultuře, v níž (...) mohou mít politické nejistoty na jednom konci světa drastický vliv na ekonomiky vzdálené tisíce kilometrů.“⁷

...

Historik Fernand Braudel kdysi řekl, že „příběh doby bronzové lze snadno psát jako drama: je plná nájezdů, válek, drancování, politických katastrof a dlouhotrvajících ekonomických kolapsů, prvních mezinárodních střetů.“ Prohlásil také, že dějiny doby bronzové lze psát „nejen jako ságu plnou dramatu a násilí, ale i jako příběh mnohem vlídnějších kontaktů: obchodních, diplomatických (už

⁶ Bell 2012, s. 180–181. Jistěže existují úložiště cínu (resp. cínovce) v egyptské Východní poušti, cínové doly v jihovýchodní Anatolii a v Cornwallu a všechny mohly být někdy do určité míry vytěžovány, ale zdá se, že hlavní a primární zdroje cínu pro oblast Egeje a východního Středomoří se v pozdní době bronzové nacházely v oblasti Badachšánu v Afghánistánu.

⁷ Sherratt 2003, s. 53–54.

tehdy!) a především pak kulturních.“⁸ Vzal jsem si Braudelův návrh k srdci, takže příběh (či spíše příběhy) pozdní doby bronzové předvedu jako hru o čtyřech dějstvích, s vyprávěním a retrospektivami, abych hlavní aktéry, až se poprvé objeví na jevišti světa a pak je zase opustí, představil v náležitém kontextu: od chetitského Tutchaliji a mitannského Tušratty po egyptského Amenhotepa III. a asyrského Aššur-uballita (pro ty, kdo si chtějí přesně zapamatovat jména a data, je na konci knihy rejstřík jednotlivých postav dramatu).

Naše vyprávění bude zároveň tak trochu detektivní příběh s nečekanými zápletkami a zvraty, falešnými stopami a důležitými vodítky. Slovy Hercula Poirota, belgického detektiva z románů Agathy Christie, jejíž manžel byl archeolog: budeme muset použít „své malé šedé buňky“, abychom společně rozpředli jednotlivá vlákna. Na konci této kroniky se pokusíme odpovědět na otázku, proč stabilní mezinárodní systém dospěl po několika staletích rozkvětu ke kolapsu.

Navíc, abychom skutečně odpověděli na otázku, co se to roku 1177 vlastně zhroutilo a proč to byl tak rozhodující okamžik starověkých dějin, musíme začít dříve, stejně jako je pro pochopení současného globalizovaného světa třeba začít osvícenstvím, průmyslovou revolucí a založením USA. Ačkoli v první řadě zkoumám možné příčiny zhroutení civilizací doby bronzové v této oblasti, zároveň vznáším otázku, o co svět přišel v tomto zásadním okamžiku, kdy se zhroutily říše a království druhého tisíciletí před přelomem letopočtu. Zajímá mne také míra, v níž byly civilizace této části světa někdy na celá staletí zabrzděny ve svém vývoji a nevratně se změnily. Rozsah této katastrofy byl nezměrný. Byla to ztráta, jakou svět poté nezažil, až do chvíle, kdy se po více než patnácti staletích zhroutila Římská říše.

...

Toto přepracované vydání knihy *1177 př. Kr.* aktualizuje původní verzi, vydanou roku 2014 a brožované vydání s novým doslovem z roku 2015. Zásadní změny najdete v závěru knihy, který jsem

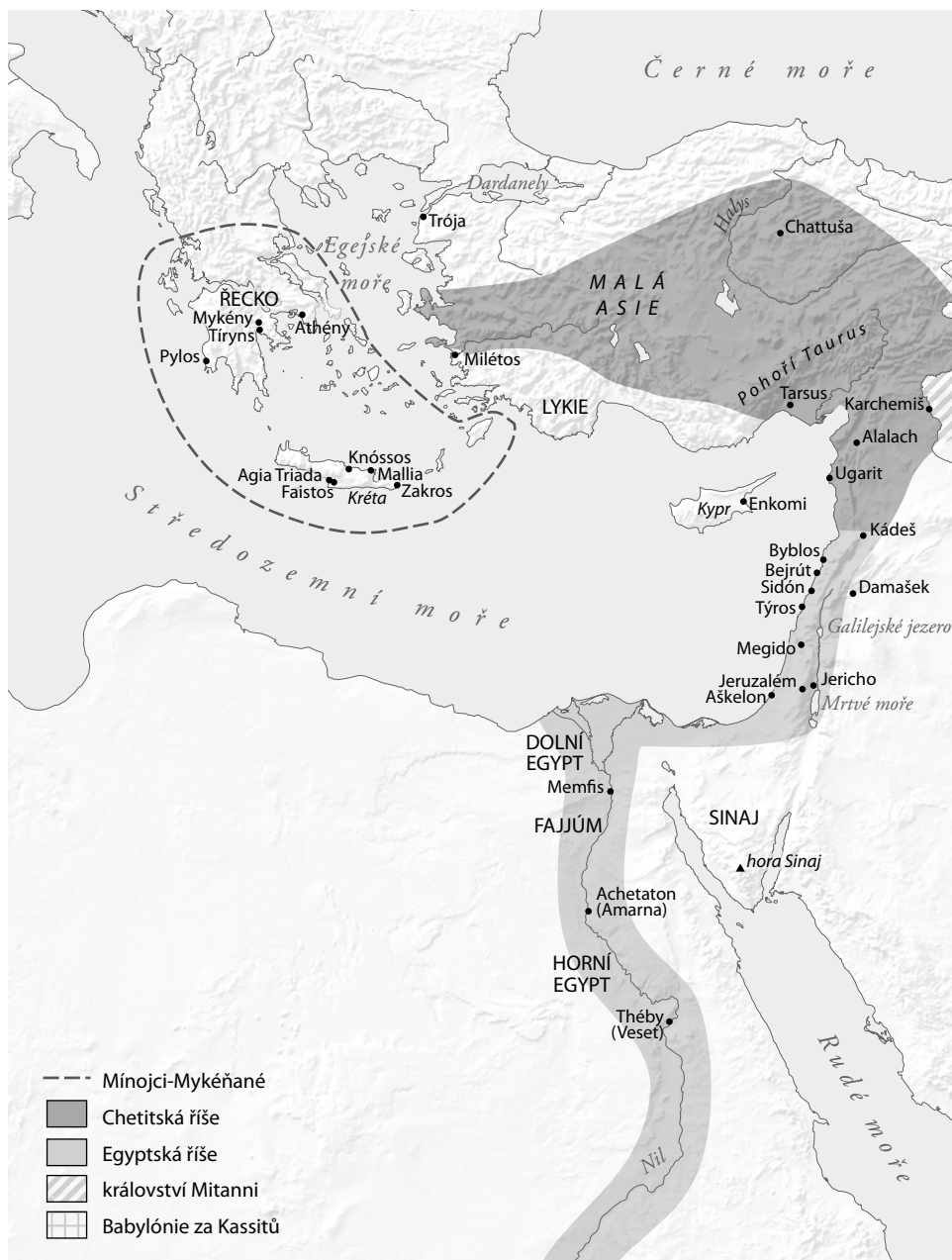
⁸ Braudel 2001, s. 114.

rozšířil a nově uspořádal, ale určité změny a dodatky se průběžně objevují i v ostatních kapitolách.⁹

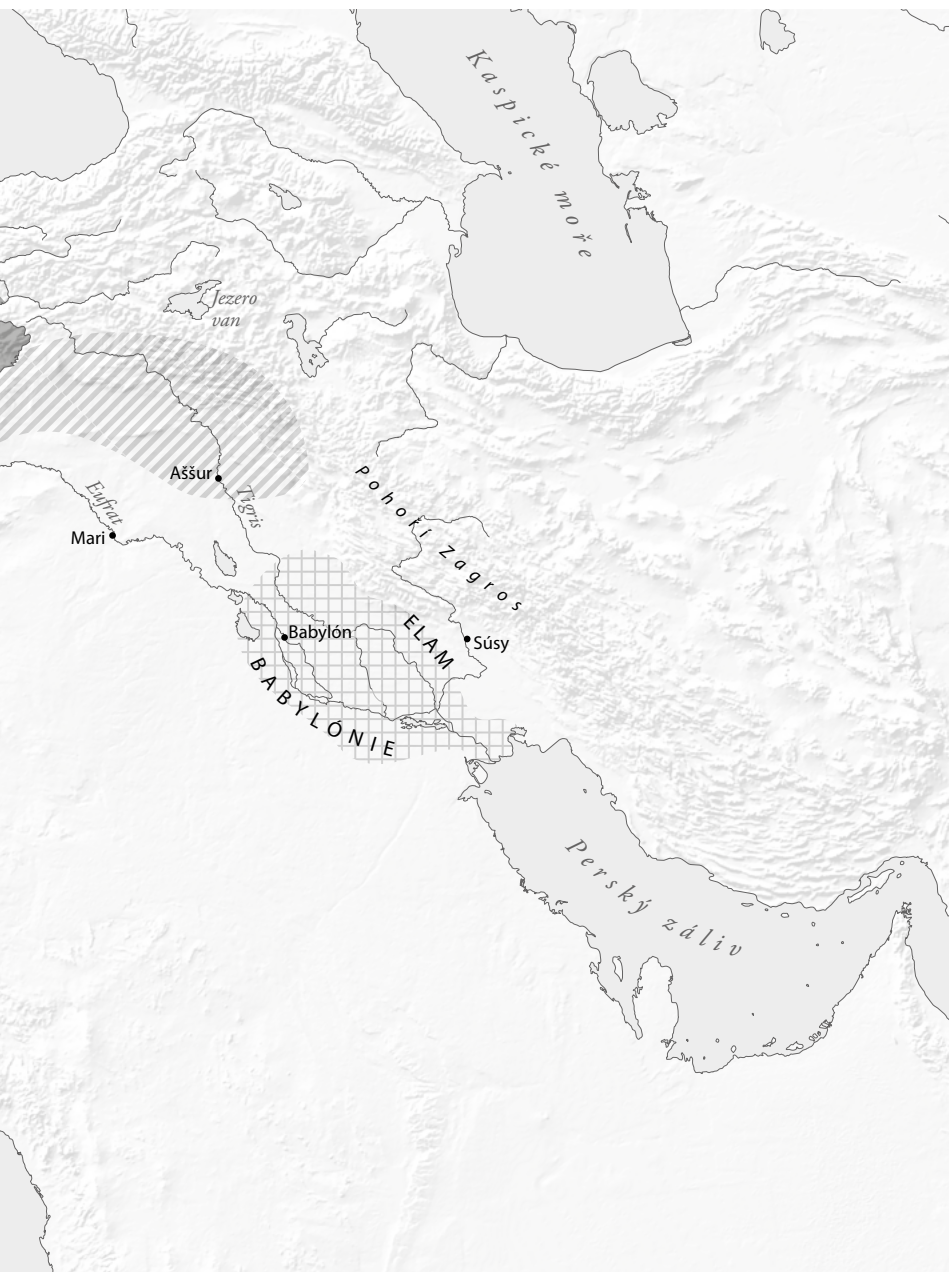
Většinu nových poznatků představují textové a vědecké objevy týkající se zhroutení civilizací, jež byly publikovány po prvním vydání této knihy. Patří k nim texty ze severosyrského Ugaritu, jež byly vydány r. 2016; některé z nich výslovně mluví o nedalekých nájezdnicích a hladu, který zavládl ve městě před tím, než bylo zničeno. Je zde také nový a velmi zajímavý výzkum DNA, zveřejněný v červenci 2019. Byl proveden na pohřbech, nalezených v pelištejském městě Aškelon, pocházejících z konce 12. století př. Kr. Zdá se, že výsledky naznačují, že Pelištejci, kteří patřili k Mořským národům, sem skutečně přišli z řecké pevniny, Kréty či Sardinie. Existují také nová data z jezerních usazenin, z jeskynních stalagmitů, i z vrtných vzorků získaných v jezerech a lagunách od Itálie a Řecka přes Turecko, Sýrii, Libanon a Izrael až po Írán. Všechny přesvědčivě dokazují, že v oné době došlo k mimořádnému suchu, které někdy kolem r. 1200 př. Kr. zasáhlo většinu egejské oblasti a východního Středomoří a trvalo 150 až 300 let.

Závěrem prostě opět zmíním svůj názor, že uděláme dobře, když budeme věnovat pozornost tomu, co se stalo vzkvétajícím královstvím egejské oblasti a východního Středomoří během zhroutení civilizací na konci doby bronzové. Ta doba není tak vzdálená, jak si možná myslíme. Covid-19 právě ukázal, jak snadno mohou být moderní společnosti zasaženy jednou ze sil Přírody. Příběh, který si budeme vyprávět, má v sobě cosi fascinujícího, ale měl by nám také připomínat křehkost našeho vlastního světa.

⁹ Text byl v revidované verzi rozšířen, došlo ke snížení počtu poznámek a změn (jak dodatků, tak výňatků) v bibliografických odkazech. Předem se omlouvám, pokud jsem někomu vyškrtl oblíbené knihy nebo články. Stejně tak pokud jsem v důsledku krácení nezáměrně opomenul náležitě dedikace nebo publikace jiných vědců; udělám vše pro to, abych v příštích vydáních tyto chyby napravil.

Mapa civilizací pozdní doby bronzové v Egeidě a východním Středomoří

ÚVOD

ZHROUCENÍ CIVILIZACÍ: 1177 PŘ. KR.

Na scénu vstoupili válečníci. Pohybovali se rychle, rozsévající za sebou zkázu a smrt. Dnešní vědci jim říkají souhrnně „Mořské národy“, ale Egypťané, kteří zaznamenali jejich nájezd na Egypt, toto označení nepoužívali. Vnímali je jako různé skupiny, které vzájemně spolupracují: Pelešet, Ceker, Šakalaš, Šerdana, Danuna a Vešeš. Jsou to cize znějící jména cize vypadajících národů.¹⁰

Kromě toho, co nám říkají egyptské záznamy, o nich víme jen málo. Nemáme jistotu, odkud Mořské národy pocházely. Podle jednoho scénáře snad ze Sicílie, Sardinie a Itálie, podle jiného z Egeidy a západní Anatolie, nebo možná dokonce z Kypru či východního Středomoří. Žádná oblast starověkého světa zatím nebyla ztotožněna s místem, odkud přišly, nebo kam zase odešly. Máme za to, že se bez ustání pohybovaly z místa na místo, a na své cestě zaplavovaly jednotlivé země a království. Podle egyptských textů se utábořily v Sýrii a pak pokračovaly dál podle pobřeží Kanaánu (včetně oblastí současné Sýrie, Libanonu a Izraele) až do nilské delty v Egyptě.

Stalo se roku 1177 př. Kr., v osmém roce vlády faraóna Ramesse III.¹¹ Podle starověkých Egypťanů a dnešních archeologických

¹⁰ Gareth Roberts (2008, s. 5) uvádí, že pojem „mořské národy“ (orig. „peuples de la mer“) použil jako první Emmanuel de Rougé v publikaci z roku 1867; viz též Dothan a Dothan 1992, s. 23–24; Roberts, R. G. 2009; Killebrew a Lehmann 2013, s. 1; Pieper 2017; Alaura 2020, s. 12–13.

¹¹ Kitchen 1982, s. 238–239. Někteří egyptologové datují osmý rok vlády Ramesse III. o něco dříve (1186 př. Kr.) nebo později (1175 př. Kr.), protože údaje k vládě

důkazů přišla jedna část Mořských národů po souši, druhá po moři. Neměli uniformy ani blyštivou výstroj. Starověká vyobrazení znázorňují jednu skupinu s pery ve vlasech, zatímco další skupina má přiléhavé čepičky. A další měli helmy s rohy nebo na hlavách neměli nic. Někteří měli krátké bradky a byli oblečení v krátkých suknicích a chodili s odhalenou hrudí nebo v tunikách. Další byli bezvousí a nosili dlouhé oděvy, téměř suknice. Tyto poznatky naznačují, že se Mořské národy skládaly z různých skupin, pocházejících z různých zeměpisných oblastí a patřících k různým kulturám. Byli ozbrojeni bronzovými meči, dřevěnými kopími s lesklými kovovými hroty, luky a šípy. Přijížděli na lodích, v povozech, na volských potazích i válečných vozech. Třebaže jsem za klíčové datum vybral rok 1177 př. Kr., víme, že nájezdníci přicházeli během delší doby a v několika vlnách. Někdy přicházeli samotní válečníci, jindy je doprovázely rodiny.¹²

...

Podle Ramesseových nápisů nebyla žádná země schopna této invazivní lidské mase vzdorovat. Odpor byl marný. Tehdejší velmoci – Chetitě, Mykéňané, Kanaánci, Kypřané a další jedni po druhých padali. Někteří z přeživších krveprolití unikli. Další se choulili v troskách svých kdysi hrdých měst. A další se přidali k nájezdníkům, rozšířili jejich řady a zvýšili zjevnou rozličnost nájezdnického davu. Všechny skupiny Mořských národů byly v pohybu a každá pro to zjevně měla své vlastní důvody. Některé mohla hnát touha po kořisti a otrocích. Další mohly dohnat sucho, hladomor nebo populační tlaky k přesunu z vlastních zemí na západě směrem na východ.

jednotlivých egyptských faraónů a době jejich vlády nejsou úplně jisté, ale jde spíše o odhady a jednotliví archeologové a historikové si je často upravují podle svých vrtochů a tužeb; zde za dobu vlády Ramesse III. pokládáme roky 1184–1153 př. Kr.

¹² Raban a Stieglitz 1991; Cifola 1988, 1991, 1994; Wachsmann 1998, s. 163–197; Barako 2001, 2003a, 2003b; Yasur-Landau 2003a; Yasur-Landau 2010a, s. 102–121, 171–186, 336–342.

Príslušníci Mořských národů, zobrazení jako zajatci v Medínit Habu

Ramesse na stěnách svého zádušního chrámu v Medínit Habu nedaleko Údolí králů výstižně uvádí:

Cizí země provedly na svých ostrovech spiknutí. Náhle se země přesunuly a vrhly do bojů. Žádná země neobstála před jejich zbraněmi, od Chatti, Kode, Karchemiše, Arzavy a Alašiji dále, všechny byly náhle odříznuty. Utábořili se na jednom místě v Amurru. Vymýtili jejich lid a jejich země jako by nikdy neexistovala. Dále přicházeli do Egypta, zatímco před nimi byl připravován plamen. V jejich společenství byly Pelešet, Ceker, Šakalaš, Šerdana, Danuna a Vešeš, sjednocené země. Vztáhli své ruce na země až kam sahá okresek zemský, jejich srdce byla sebejistá a důvěřivá.¹³

Tato místa, údajně převálcovaná nájezdníky, známe proto, že bývala slavná už ve starověku. Chatti je země Chetitů, jejíž centrum leželo ve vnitrozemské plošině Anatolie (což je starověký název

¹³ Podle Edgertona a Wilsona 1936, pl. 46; revidovaný překlad: Wilson 1969, s. 262–263.

Turecka), nedaleko současné Ankary. Chetitská říše se rozkládala od egejského pobřeží na západě po území severní Sýrie na východě. Kode se pravděpodobně nacházelo na jihovýchodě dnešního Turecka (možná v oblasti starověké Kizvatny). Karchemiš je dobře známé archeologické naleziště, kde před sto lety poprvé kopal tým archeologů, v němž nechyběl sir Leonard Woolley. Ten je asi známější svými vykopávkami v Abrahamově „Uru Chaldejském“ v Iráku. Nechyběl ani T. E. Lawrence, který – dříve než z něj hrdinské činy za 1. světové války udělaly hollywoodského „Lawrence z Arábie“ – vystudoval klasickou archeologii v Oxfordu. Arzava byla země blízká Chetitům, nacházející se v jejich sevření v západní Anatolii. Alašija mohla být to, co dnes známe jako Kypr, ostrov oplývající kovy a proslavený měděnými doly. Amurru leželo na pobřeží severní Sýrie. Na dalších stránkách a v následujících příbězích se na všechna ta místa podíváme.

Šest skupin, jež během této nájezdnické vlny tvořilo Mořské národy – tedy pět skupin, uvedených na Ramesseově nápisu v Medínit Habu, a šestá, jménem Šerdana (a někdy též Šerden), zmíněná v dalším významném nápisu – je mnohem mlhavějších než místa, přes která se údajně přehnaly. Nezanechaly žádné vlastní nápisy a po literární stránce je známe téměř výlučně z egyptských nápisů.¹⁴

Většinu těchto skupin je také těžké určit podle archeologických stop, ačkoli se o to archeologové a filologové po většinu minulého století usilovně snažili. Nejprve to zkoušeli pomocí lingvistických her a pak, v nedávné době, zkoumáním keramiky a dalších archeologických pozůstatků. Například Danunové byli kdysi ztotožňováni s Homérovými Danajci, Egejci doby bronzové. O Šakalaších se často vedou hypotézy, že přišli z oblasti dnes známé jako Sicílie a Šerdanové ze Sardinie, což je v obou případech založeno zčásti na shodě

¹⁴ K tomu viz mimořádně užitečnou kompilaci všech staroegyptských a dalších primárních zdrojů zmiňujících různé Mořské národy od doby Amenhotepa III. v 18. dynastii přes období vlády Ramesse IX. ve 20. dynastii a dále, kterou vytvořili Adams a Cohen 2013, s. 645–664 a tabulky 1–2; viz též diskusi k tomu u Piepera, 2017.

souhlásek a zčásti na tom, že Ramesse píše o „cizích zemích“, jež se spikly „na svých ostrovech“, neboť zejména Šerdanové byli v Ramesseově nápíse označeni za ty, kdo pocházejí „z moře“.¹⁵

Ne všichni vědci ovšem tyto návrhy přijímají, a celá jedna škola prohlašuje, že Šakalašové a Šerdanové nepřišli ze západního Středomoří, ale z oblasti východního Středomoří a na Sicílii a Sardinii pouze uprchli a dali těmto oblastem svá jména až poté, co je Egypťané porazili. Ve prospěch této možnosti mluví fakt, že se o Šerdanech ví, že bojovali jak s Egypťany, tak proti nim, a to dávno před příchodem Mořských národů. Proti této možnosti je ovšem skutečnost, že Ramesse III. později říká, že ty, kdo z útočníků přežili, usadil v Egyptě.¹⁶

Ze všech těchto cizích skupin, jež byly v této době na scéně, se podařilo bezpečně identifikovat jen jedinou. Obecně se má za to, že Pelešet ze skupiny Mořských národů byli Pelištejci, o nichž se v Bibli (Am 9,7; Jr 47,4) říká, že přišli z Kréty. Lingvistické ztotožnění bylo tak zjevné, že Jean-François Champollion, který rozluštil egyptské hieroglyfy, to tvrdil už před rokem 1836 a označovat zvláštní styly keramiky, architektury a dalších materiálních pozůstatků jako „filištínské“ začal již roku 1899 biblický archeolog působící v Tell es-Safí, identifikovaném jako biblický Gad.

¹⁵ Roberts, R. G. 2008, s. 1–8; Sandars 1985, s. 117–137, 157–177; Vagnetti 2000; Cline a O'Connor 2003; Van De Mieroop 2007, s. 241–243; Halpern 2006–2007; Middleton 2010, s. 83, 2018b; viz též Killebrew a Lehmann 2013, s. 8–11; Emanuel 2013, s. 14–27; Oreshko 2018; Redford, D. B. 2018, s. 113–121; Millek 2019a, s. 63–67. Viz též dodatečné odkazy uvedené níže, které se týkají keramiky a dalších pozůstatků hmotné kultury.

¹⁶ Viz diskuse u Clinea a O'Connora 2003; též Sandars 1985, s. 50, 133; Zangger 1995; a Emanuel 2013, s. 14–27. Killebrew a Lehmann 2013, s. 7–8. Stojí za povšimnutí, že národy Lukka a Danuna jsou uvedeny také na starších egyptských nápisech z doby Amenhotepa III. a Achnatona. Viz též tabulky 1–2 a dodatek u Adamse a Cohena 2013 [viz např. s. 348–352 k seznamu zmiňujícímu národ Šardana/Šerden], stejně tak Artzy 2013, s. 329–332 ve sborníku redigovaném Killebrewem a Lehmannem; též Redford, D. B. 2018, s. 113–121.

Námořní bitva s Mořskými národy v Medínit Habu

Třebaže o původu ani motivech nájezdníků nevíme nic, víme, jak vypadali – jejich jména a tváře vidíme vytesané do stěn zádušního chrámu Ramesse III. v Medínit Habu. Je to místo plné obrazů a impozantních hieroglyfických textů. Na vyobrazeních jasně vidíme výzbroj, zbraně, oděvy a lodě nájezdníků, jejich volské potahy naložené majetkem. Obrazy jsou tak podrobné, že vědci publikovali analýzy jednotlivých národů, a dokonce i jednotlivých lodí, jež jsou na scénách zachyceny.¹⁷ Další panoramata jsou ještě barvitější. Jedno z nich ukazuje cizince a Egypťany v chaotické námořní bitvě; někteří plavou naznak a jsou zjevně mrtví, zatímco další divoce bojují na lodích.

Scény z Medínit Habu od dvacátých let studovali a přesně kopírovali egyptologové z Orientálního ústavu Chicagské univerzity. Ústav byl a zůstává jedním z nejvýznamnějších světových center pro studium starověkých civilizací Egypta a Blízkého východu. James Henry Breasted jej založil po rozsáhlé cestě po Blízkém východě v letech 1919 a 1920, s počátečním kapitálem padesát tisíc dolarů,

¹⁷ Viz např. Cifola 1991; Wachsmann 1998; Drews 2000; Yasur-Landau 2010b, 2012b, 2012c; Bouzek 2011; a nově též Emanuel 2014, 2015a, 2016, 2017, 2018.

který mu daroval John D. Rockefeller mladší. Archeologové z OI (jak se běžně nazývá) kopali po celém Blízkém východě, od Íránu po Egypt a dále.

O Breastedovi a projektech OI, včetně vykopávek v Megidu (biblickém Armagedonu) v Izraeli (1925–1939) už bylo napsáno mnohé. Mezi nejvýznamnější patří epigrafické výzkumy v Egyptě, během nichž egyptologové pečlivě zkopírovali hieroglyfické texty a scény, jež faraóni zanechali na chrámech a palácích po celém Egyptě. Kopírovat hieroglyfy vytesané do kamenných zdí a pomníků je nesmírně namáhavé. Znamená to hodiny práce a přepisovači obvykle sedí v horkém slunci na žebříku nebo lešení a zírají na poškozené symboly vepsané na branách, chrámech a sloupech. Výsledky jsou nedocenitelné, zvláště proto, že mnohé z těchto nápisů velmi utrpěly erozí, ze strany turistů, i dalšími škodlivými vlivy. Kdyby se tyto nápisy nepřepisovaly, budoucí generace by je jednou nemohly rozluštit. Výsledky přepisů z Medínit Habu byly publikovány v řadě svazků, z nichž první vyšel roku 1930, následovaný dalšími ve 40. a 50. letech.

Vědecká diskuse na toto téma pokračuje. Někteří badatelé se domnívají, že pozemní a námořní bitvy byly samostatné události, k nimž došlo v různou dobu a na různých místech, včetně nejsevernějších oblastí, tedy nejvýše položených částí Kanaánu (severní Sýrie). Většina odborníků se ale shoduje na tom, že je také možné, že obrazy představují jedinou rozsáhlou bitvu, k níž došlo zároveň na souši i na moři, a někteří vědci dokonce tvrdí, že obě scény představují útoky ze zálohy na vojáky Mořských národů, při nichž je Egyptané překvapili.¹⁸ V každém případě konečný výsledek je jasný, neboť egyptský faraón v Medínit Habu jasně prohlašuje:

Ti, kteří dosáhli mých hranic, jejich semě již není, jejich srdce a duše byly navždy a navěky zničeny. Ti, kteří společně přišli na moři, před těmi byl při ústích řek připraven plamen, když je na břehu obklopila hradba oštěpů.

¹⁸ Viz např. Raban a Stieglitz 1991. K příkladům různých hledisek a argumentů viz např. Kahn 2010, 2011a; Ben-Dor Evian 2015, 2016, 2017; Hoffmeier 2018; Núñez 2018, s. 126–128; Redford, D. B. 2018, s. 130–132; de Martino 2018, s. 31–32.

Byli vláčeni, uzavřeni a povaleni na pobřeží tváří k zemi, zabiti a navršeni na bromady od posledních k prvním. Jejich lodě a majetek jako by padly do vody. Odvrátil jsem ty země od toho, aby Egypt jen zmínili. Neboť když ve svých zemích pronesou mé jméno, shoří.¹⁹

Ramesse dále, ve slavném dokumentu zvaném Harrisův papyrus, opět vyjmenovává poražené nepřátele:

Svrhl jsem ty, kteří sem pronikli ze svých zemí. Pobil jsem Danuny, [kteří jsou] na svých ostrovech, Ceker a Pešeť byli změněni v popel. Šerdana a Věš z moře, ti jako by nikdy nebyli, zajati, jako zajatci byli přivedeni do Egypta, jako písek na břehu. Usadil jsem je v útočištích, svázané v mém jménu. Jejich skupiny byly početné, na statisíce. Všechny jsem je zdanil, v odění a obilí ze sýpek a obilnic každý rok.²⁰

Egyptané nebojovali proti spojené síle „Mořských národů“ poprvé. O třicet let dříve, roku 1207 př. Kr., pátého roku vlády faraóna Merenptaha, napadla Egypt podobná koalice těchto záhadných skupin.

Ti, kdo se zabývají Blízkým východem, Merenptaha asi znají především jako faraóna, který byl prvním, kdo v nápis z téhož roku (1207 př. Kr.) použil název „Izrael“. Tento nápis je nejstarším mimobiblickým výskytem jména *Izrael*. Ve faraónově nápisu se toto jméno – napsané zvláštním znakem, ukazujícím, že jde o lid, nikoli o místo – objevuje v krátkém popisu vojenské výpravy vedené do oblasti Kanaánu, kde sídlil lid, jemuž říká „Izrael“. Věty se objevují v rámci dlouhého nápisu, pojednávajícího o Merenptahových stálých bojích s Libyji, západně od Egypta. Právě Libyjcům a Mořským národům, nikoli Izraelcům, věnoval Merenptah toho roku většinu pozornosti.

V textu, nalezeném v oblasti Héliopole, datovaném do „5. roku, druhého měsíce třetího ročního období (10. měsíc)“, se praví: „*ni-*

¹⁹ Podle: Edgerton a Wilson 1936: pl. 46; revidovaný překlad Wilson 1969, s. 262–263.

²⁰ Podle: Breasted 1906 (reprint 2001) 4, s. 201.

*čemný vůdce Libye přitáhl s Šakalaš a všemi cizími zeměmi, které jsou s ním, aby narušil hranice Egypta.*²¹ Stejná formulace se opakuje v dalším nápisu, známém jako „Káhirský sloup“.²²

V delším nápisu, v textu nalezeném v Karnaku (dnešním Luxoru), se dovídáme o této předchozí vlně útoků Mořských národů další podrobnosti, včetně jmen jednotlivých skupin:

[Počátek vítězství, jehož Jeho veličenstvo dosáhlo v libyjské zemi] Ekveš, Tereš, Lukka, Šerdana, Šakalaš, severané přicházející ze všech zemí. ... třetí období, řka: Ničemný, padlý vládce Libye ... padl vtrhl se svými lučištníky do země Tehenu – Šerdana, Šakalaš, Ekveš, Lukka, Tereš, vzav s sebou nejlepší ze všech válečníků a všechny muže války ze své země...

Seznam zajatců přivlečených z této země Libye a zemí, které vzal s sebou...

Šerden, Šakalaš, Ekveš z mořských zemí, kteří nemají předkožky:

Šakalaš 222 mužů

Celkem 250 rukou

Tereš 742 mužů

Celkem 790 rukou

Šerdana –

[Celkem] –

[Ek]veš, kteří nemají předkožky, zabiti, jejich ruce byly odtáženy, (neboť) oni nemají [předkožky] –

Šakalaš a Tereš, kteří přišli jako nepřátelé Libye –

*Kebeke a Libyjci, odvedeno jako živí vězni 218 mužů.*²³

Na tomto nápisu je nápadných několik věcí. Zaprvé, tuto dřívější vlnu Mořských národů tvořilo spíše pět skupin než šest: Šerdana (alias Šerden), Šakalaš, Ekveš, Lukka a Tereš. Šerdana a Šakalaš se objevují jak při této invazi, tak při pozdější v době Ramesse III., ale

²¹ Překlad dle: Edel 1961.

²² Viz Breasted 1906 (2001) 3, s. 253.

²³ Podle Breasted 1906 (2001) 3, s. 241, 243, 249.

další tři skupiny jsou jiné. Zadruhé, Šerdana, Šakalaš a Ekveš jsou identifikovány jako „ze zemí z moře“, zatímco ostatních pět skupin je společně označeno jako „severané přicházející ze všech zemí“. To druhé není příliš překvapivé, neboť většina zemí, s nimiž byli Egypťané Nové říše v kontaktu (vyjma Núbie a Libye), se nachází severně od Egypta. Označení Šerdana a Šakalaš jako „zemí z moře“ podporuje tvrzení, že je lze spojovat se Sardinii a Sicílií.

Označení Ekveš jako ze „zemí z moře“ vedlo některé vědce k tvrzení, že to jsou Homérovi Achájeci, tedy Mykéňané z řecké pevniny doby bronzové, které by Ramesse III. mohl o dvě desítky let později ve svém nápise označovat jako Danua. Co se týče posledních dvou jmen, vědci všeobecně považují Lukka za odkaz k národům ze severovýchodního Turecka, oblasti známé později během klasického období jako Lykie. Ty známe i z dřívějších nápisů Ramesseho II. týkajících se bitvy u Kádeše r. 1274 př. Kr., i z různých chetitských nápisů. Původ Tereš je nejistý, ale mohl by se vázat k Etruskům v Itálii.

Z nápisů se moc dalšího nedovíme a máme jen velmi obecnou představu o tom, kde k bitvě či bitvám došlo. Merenptah říká jen to, že vítězství „bylo dosaženo v zemi libyjské“, kterou dále označuje jako „zemi Tehenu“. Merenptah se zjevně považuje za vítěze, neboť uvádí zabité a zajaté nepřátelské bojovníky, jak muže, tak „ruce“. Tehdy bylo všeobecným zvykem usekávat ruce mrtvých nepřátel a přinášet je jako důkaz pro získání zásluh a odměn za jejich zabití. V Egyptě byly nalezeny hrůzné důkazy této zvyklosti pocházející z hyksóského období, nějakých čtyři sta let před Merenptahovou vládou, v podobě šestnácti rukou pohřbených ve čtyřech jámách u hyksóského paláce v Avaridě v nilské deltě.²⁴ Každopádně nevíme, zda byli zabiti všichni z Mořských národů, nebo zda někteří přežili. Můžeme ale usuzovat na druhou variantu, neboť někteří z těchto skupin se vrátili o třicet let později během druhé invaze.

²⁴ <http://www.livescience.com/22267-severed-hands-ancient-egypt-palace.html> a <http://www.livescience.com/22266-grisly-ancient-practice-gold-of-valor.html> (naposledy navštíveno 15. srpna 2012).

...

Roku 1177 př. Kr., stejně jako 1207 př. Kr., Egypťané zvítězili. Potřetí se už Mořské národy do Egypta nevrátily. Ramesse se chlubil, že nepřátelé byli „převráceni a přemoženi na svých místech“. „Jejich srdce,“ píše, „byla vzata pryč; jejich duše odlétla. Jejich zbraně jsou rozmetány po moři.“²⁵ Bylo to však Pyrrhovo vítězství. Třebaže Egypt za Ramesse III. byl jedinou hlavní mocností, jež dokázala úspěšně vzdorovat náporu Mořských národů, Egypt Nové říše už nikdy nebyl jako dříve, nejspíše v důsledku problémů, jimž v tomto období čelilo celé Středomoří, jak uvidíme dále. Následující faraónové se po zbytek druhého tisíciletí př. Kr. spokojili s vládou nad zemí, jejíž vliv a moc byly značně oslabené. Egypt se stal říší druhého řádu, pouhým stínem toho, čím býval dříve. Podobně význačného postavení dosáhl Egypt až v době faraóna Šešonka, Libyjce, který cca 945 př. Kr. založil 22. dynastii – a který je možná totožný s faraónem Šíšakem známým z hebrejské Bible.

Kromě Egypta, takřka všechny ostatní země a mocnosti druhého tisíciletí př. Kr. v egejské a blízkovýchodní oblasti – ty, jež existovaly ve zlatém věku, jemuž dnes říkáme pozdní doba bronzová – uvadly a zmizely, buď okamžitě nebo během méně než sta let. Nakonec to vypadalo, jako by na většině tohoto území vymizela civilizace jako taková. Mnohé, ne-li všechny, výdobytky předchozích staletí na celých pásech území od Řecka po Mezopotámii úplně zmizely. Začalo nové přechodové období. Věk, který měl trvat neméně jedno a v některých oblastech možná tři staletí.

Není velkých pochyb, že v posledních dnech těchto království musel v zemích zavládnout teror. Zvláštním příkladem může být hliněná tabulka s dopisem krále Ugaritu v severní Sýrii, adresovaná výše postavenému králi na ostrově Kypru:

²⁵ Podle: Edgerton a Wilson 1936, s. 37–39. V nedávné době Zangger (2016) a různé zprávy v médiích (např. Barras 2016; Hamill 2016; Macdonald 2016) mluví o všem, co se týká této záležitosti jako o „světové válce nula“, což je dle mého názoru přehnané; viz moji odpověď na stránkách: <https://rogueclassicism.com/2016/05/14/guest-post-eric-cline-on-world-war-zero-or-zero-world-war/>.

Můj otče, nyní připluly nepřátelské lodě. Zapálily má města a poškodily zemi. Cožpak můj otec neví, že všechna má pěchota a [jízda] je usazena v Chatti, a všechny mé lodě v zemi Lukka? Dosud se nevrátily, takže země je tváří k zemi. Můj otče, věz tuto věc. Nyní nás poškodilo sedm nepřátelských lodí. Pokud nyní přijdou i další nepřátelské lodě, pošli mi nějak zprávu, abych věděl.²⁶

Je sporné, zda tabulka k příjemci na Kypru vůbec dorazila. Ti, kdo ji původně našli, měli za to, že dopis možná nebyl vůbec odeslán. Původně se uvádělo, že tabulka byla nalezena v hrnčířské peci, spolu s dalšími více než sedmdesáti, kam byly zjevně dány k výpalu – aby cestu na Kypr lépe přežily. Ti, kdo prováděli vykopávky, i další vědci se zpočátku domnívali, že se nepřátelské lodě vrátili a zničily město dříve, než mohla být naléhavá prosba o pomoc odeslána. Tento příběh se pak předkládal v učebnicích celé generaci studentů, nyní však vědci dokázali, že tabulka nebyla nalezena v peci, a jak uvidíme, jde pravděpodobně o kopii dopisu, který byl na Kypr přece jen odeslán.

...

Část dřívějších vědců měla sklon přisuzovat jakoukoli zkázu z tohoto období Mořským národům.²⁷ Zvláště ve starších učebnicích (a nyní na internetu) se také objevuje tvrzení, že Mořské národy dosáhly tak velkého úspěchu díky železným zbraním. To je však omyl: měly zbraně z bronzu, tak jako všichni ostatní.²⁸ Svalovat veškerou vinu za konec doby bronzové v Egeidě a východním Středomoří na jejich

²⁶ RS 20.238 (*Ugaritica* 5.24); překlad dle Beckman 1996a, s. 27; původní vydání in: Nougayrol a kol. 1968, s. 87–89; nově viz též de Martino 2018, s. 31.

²⁷ Viz k tomu např. diskuse v těchto publikacích: Sandars 1985; Drews 1993; Cifola 1988, 1991, 1994; a v článcích uveřejněných ve sborníku z konference redigovaném Wardem a Joukowskym (1992) a u Orena (2000). Je třeba se však také podívat na protesty, který vznášejí Raban a Stieglitz 1991 a v novějších publikacích také Killebrew a Lehmann (red.) 2013.

²⁸ Někdy se také předpokládá, že Chetité měli v době bronzové monopol na železo, což ale rovněž není pravda. Viz např. diskuse u Waldbauma 1980; Muhly a kol. 1985; a z poslední doby u Berbermeiera a kol., 2016; též Erb-Satullo 2019.

hlavu však může být příliš opovážlivé. Pravděpodobně jim to přisuzuje příliš velký význam, neboť pro to nemáme jasné důkazy, kromě egyptských textů a nápisů, vyvolávajících rozporuplné dojmy. Přišly Mořské národy do východního Středomoří jako relativně organizovaná armáda, jako více či méně disciplinovaní křižáci, zamýšlející ve středověku obsadit Svatou zemi? Byli volně či špatně organizovanou skupinou marodérů, jako později piráti nebo Vikingové? Nebo to byli uprchlíci, utíkající před nějakou katastrofou a hledající nová území, tak jako dnešní Syřané, prchající před občanskou válkou ve své zemi?²⁹ Nakolik víme, skutečnost mohla být různá, od kombinace všech uvedených možností až po žádnou z nich.

Bohatství nových údajů z posledních dvou desetiletí je nyní třeba posoudit v rámci všech známých faktorů.³⁰ Už dávno nemáme jistotu, že všechna zničená sídliště byla srovnána se zemí Mořskými národy. Na základě archeologických poznatků můžeme říci, že sídliště bylo zničeno, ale ne vždy víme, čím nebo kým. Navíc, všechna sídliště nebyla zničena naráz, ani k tomu nemuselo dojít ve stejném desetiletí. Jak uvidíme, jejich kumulovaný zánik probíhal během několika desítek let a možná dokonce v průběhu celého století.

Zkrátka, ačkoli neznáme s jistotou příčinu, nebo všechny příčiny zhroucení světa doby bronzové v Řecku, Egyptě a na Blízkém východě, váha současných poznatků naznačuje, že na vině možná nebyly jen Mořské národy. V současnosti je jeví jako pravděpodobné, že během zhroucení civilizace byly jak oběťmi, tak agresory. Podle jedné hypotézy byly vyhnány z domovů sérií nešťastných událostí a migrovaly na východ, kde narazily na již upadající království a říše. Je také možné, že dokázaly napadnout a nakonec přemoci mnoho

²⁹ Louise Hitchcock a Aren Maeir uvádějí v řadě článků argumenty pro to, že Mořské národy je třeba považovat za piráty; viz Hitchcock a Maeir 2014, 2016a, 2018; k dalším diskusím viz též Gilan 2013; Emanuel 2015a, 2018; a Middleton 2018b.

³⁰ Viz např. Monroe 2009; Yasur-Landau 2010a; a články ve sborníku z konference, redigované Bachhuberem a Robertsem (2009), též Galil a kol. (2012), Killebrew a Lehmann (2013); též stručné shrnutí situace u Hitchcocka a Maeira 2013 a přehled u Strobela z r. 2013.

království v oblasti právě proto, že tyto monarchie byly již upadající a oslabené. V tomto kontextu lze Mořské národy považovat za mnohem oportunističtější, jak o nich řekl jeden vědec, a možná se usadily ve východním Středomoří mnohem pokojněji, než se původně předpokládalo. Těmito možnostmi se budeme podrobněji zabývat dále.

Po celá desetiletí vědeckého výzkumu byly Mořské národy nicméně obětí beránkem, byla jim kladena za vinu situace, která mohla být mnohem složitější a kterou možná samy nezavinily. Nyní se trend obrací a někteří vědci zdůrazňují, že „příběh“ katastrofické vlny Mořských národů a/nebo migrace byl vymyšlen v 60. a 70. letech 19. století takovými učiteli, jako byl slavný francouzský egyptolog Gaston Maspero, a upevnil se roku 1901. Každopádně to byla hypotéza založená pouze na epigrafických poznatcích získaných z nápisů, dávno předtím, než se na zničených místech prováděly vykopávky. Ve skutečnosti ani ti vědci, kteří následovali Maspera, nebyli zajedno v tom, jakým směrem se měly Mořské národy ubírat. Někteří měli za to, že poté, co byly poraženy Egyptány, skončily v západním Středomoří, místo aby odtud vyšly.³¹

Jak dále uvidíme, podle našeho současného názoru mohly být Mořské národy skutečně odpovědné za část zkázy, k níž během pozdní doby bronzové došlo. Je však mnohem pravděpodobnější, že se jednalo o sled událostí, a to jak lidských, tak přírodních – včetně změny klimatu, jež vedla k suchu a hladomoru, seismických katastrof známých jako smršť zemětřesení, vnitřních povstání a „systémových kolapsů“ – jež společně vytvořily „dokonalou bouři“, jež přivedla konec této éry. Abychom však pochopili mimořádnost událostí, k nimž kolem roku 1177 př. Kr. došlo, musíme začít o tři staletí dříve.

³¹ Roberts 2008, s. 1–19. Viz též diskuse v: Roberts 2009; Drews 1992, s. 21–24; Drews 1993, s. 48–72; Silberman 1998; Killebrew a Lehmann 2013, s. 1–2; Alaura 2020, s. 13.

Tab. 1. Egypťští a babylónští panovníci pozdní doby bronzové zmínění v textu, seřazení podle země/království a časové posloupnosti

Stol.	egyptští	chetitští	asyřští	babylónští	mitannští	ugaritští	jiní
18.		Chartušili I.		Chammurapi			Zimrí-Lim
17.		Muršili I.					
16.	Sekenenre Kamose Ahmose I. Thutmose I. Thutmose II. Haršepsut Thutmose III.						Chaian (Hyksós) Apopi (Hyksós)
15.		Turchalija I./II.			Šaušatar		Kukkuili (Aššuva)
14.	Amenhotep III. Achnaton Tutanchamon	Šuppiluliuma I. Muršili II.	Adad-nárari I. Aššur-uballit	Kurigalzu I. Kadašman-Enlil I. Burnaburiaš II. Kurigalzu II.	Šuttarna II. Tušratta Šattivaza	Ammistamru I. Nikmadu II. Nikmepa	Tarchuntaradu (Arzava)
13.	Ramesse II. Merenptah	Muršili II. Muvatalli II. Chartušili III. Turchalija IV. Šuppiluliuma II.	Tukulti-Ninurta I.	Kaštiliaš		Nikmepa Ammistamru II. Nikmadu III.	Šaušgamuwa (Amurru)
12.	Ramesse III.	Šuppiluliuma II.				Ammurapi	Šurruk-Nachhunte

Tab. 2. Dnešní lokality a jejich pravděpodobné názvy
v pozdní době bronzové

lokalita	starověké jméno #1	starověké jméno #2	starověké jméno #3
Kypr	Alašija		Zimrí-Lim
pevninské Řecko	Tanaja	Achchijava	Chijava
Kréta	Keftiu	Kaftor (Kaptaru)	
Trója/Tróada	Aššuva (?)	Isy (?)	Viluša
Kanaán	Pa-ka-na-na	Retenu	
Egypt	Misrajim		

I

O ZBRANÍCH A ČLOVĚKU:
15. STOLETÍ PŘ. KR.

Kolem roku 1477 př. Kr. přikázal faraón Thutmose III. vystavět ve městě Peru-Nefer v nilské deltě v Dolním Egyptě, blízko Středomořího moře, veliký palác s umělecky propracovanými freskami. K vytvoření těchto fresek byli najati mínojší umělci ze vzdálené Kréty, ležící daleko na západě v Zeleném moři (jak říkali Egypťané Středomořímu moři). Malovali obrazy, jaké v Egyptě dosud nikdo nespatriřil – podivné scény lidí přeskakujících býky – malbou nanášenou ve stylu *al fresco* na dosud vlhkou omítku, takže se barvy stávaly součástí zdi. Tuto techniku a scénu se naučili na Krétě v Egeidě. Jedinečné obrazy vytvářené tímto způsobem se stávaly módou nejen v Egyptě, ale i v palácích po celém pobřeží, od severního Kanaánu po egyptskou deltu v místech známých dnes jako Kabri v Izraeli, Alalach v Turecku, Katna v Sýrii a Dab'a v Egyptě.³²

Peru-Nefer, sídliště v deltě, odpovídá dnešnímu Tell ed-Dab'a. Na tomto místě kopal se svým týmem rakouský archeolog Manfred Bietak v roce 1966. Město bylo dříve též známé jako Avaris, hlavní město Hyksósů, nenáviděných nájezdníků, kteří v Egyptě ovládali většinu území od cca 1720 do 1550 př. Kr. Poté, co byla Avaris kolem roku 1550 dobyta Thutmosovým předkem, faraónem Kamosem, stal se z něj Peru-Nefer, slavná egyptská metropole.

³² Cline 1995b, vč. odkazů; z novějších viz Cline, Yasur-Landau a Goshen 2011, rovněž vč. odkazů; Cline a Yasur-Landau 2013.

Při odkrývání někdejšího bohatého města, dnes pohřbeného pod metry písku a sutin, vyzvedl Bietak v průběhu čtyř desítek let na světlo jak hyksóské hlavní město, tak pozdější egyptskou metropoli.

Oživil také úchvatné fresky vytvořené Mínojci, nebo snad místními umělci vyučenými u Mínojců, datované do rané 18. dynastie (kolem 1450 př. Kr.). Ty slouží jako dobrý příklad internacionalizovaného světa, který se po vyhnání Hyksósů z Egypta začal utvářet ve východním Středomoří a Egeidě.

Návrat k Hyksósům

Prvně napadli Hyksósové Egypt kolem roku 1720 př. Kr., čtvrt tisíciletí před Thutmosem III. Zůstali zde téměř dvě staletí, do roku 1550 př. Kr. Když Hyksósové ovládli zemi, byl Egypt jednou z uznávaných mocností starověkého Předního východu. Pyramidy v Gíze, vystavěné ve 4. dynastii, v období Staré říše, už byly staré skoro tisíc let. Manethós, egyptský kněz žijící a píšící v mnohem pozdějším helénistickém období, ve 3. století př. Kr., označil Hyksósy za „pastýřské krále“ – což je špatný prepis egyptského sousloví *hekau chasut*, které ve skutečnosti znamená „vůdcové z cizích zemí“. A skutečně, šlo o cizince, protože Hyksósové byli Semité, kteří do Egypta přišli z oblasti Kanaánu, tedy dnešního Izraele, Libanonu, Sýrie a Jordánska. Vyobrazení takovýchto Semitů nacházíme v Egyptě již v 19. století př. Kr. – například na nástěnné malbě egyptské hrobky v Bení Hasanu, kde jsou znázorněni „asijsí“ kupci a obchodníci přivážející do země své zboží.

Hyksóská invaze do Egypta znamenala konec Střední říše (cca 2134–1720 př. Kr.). Úspěch Hyksósů byl pravděpodobně výsledkem pokroku v technologii zbraní a jejich schopnosti zaútočit jako první, protože měli luky složené z více částí, schopné dostřelit šípy na mnohem delší vzdálenost než tehdejší tradiční luky. Měli také vozy tažené koňmi, do té doby v Egyptě nevídané.

„Asiaté“ v Bení Hasan

Poté, co Hyksósové Egypt dobyli, vládli mu téměř dvě stě let během takzvaného Druhého přechodného období (15.–17. dynastie), od roku 1720 do 1550 př. Kr., a to především ze svého hlavního města Avaris v nilské deltě. Bylo to jediné období od roku 3000 do 1200 př. Kr., kdy Egyptu vládli cizinci.

Příběhy a nápisy datované téměř na konec tohoto období, kolem 1550 př. Kr., zaznamenávají některé z bitev, k nimž mezi Egyptany a Hyksósy došlo. Máme zvláště jeden příběh, zaznamenávající spor dvou vládců, *Boj Apopiho a Sekenenreho*.³³ V tomto příběhu – pravděpodobně apokryfním – si hyksóský král Apopi stěžuje, že ho v noci budí hluk hrochů, které v umělém jezírku chová egyptský král Sekenenre, vládnoucí paralelně na jiném místě v Egyptě. Stížnost je nesmyslná, protože královské dvory od sebe dělí několik set mil.

³³ Wente 2003a, s. 69–71.

Jeden se nachází v Horním a druhý v Dolním Egyptě. Hyksóský král hrochy slyšet nemohl, i kdyby řvali sebevíc. Archeologové ovšem našli Sekenenreovu mumii a ze zranění jeho lebky – způsobených válečnou sekerou – je jasné, že byl zavražděn nebo zemřel v bitvě. Byla to bitva s Hyksósy? Jistotu nemáme. Je ovšem možné, že Apopi a Sekenenre spolu bojovali, ať kvůli hrochům nebo něčemu jinému.

Faraón Kamose, poslední král 17. dynastie, nám také zanechal nápis. Kamose vládl Egyptu ze svého domu v Thébách v Horním Egyptě. Uvádí podrobnosti o své poslední vítězné bitvě proti Hyksóům, o nichž kolem roku 1550 př. Kr. píše jako o „Asiatech“:

Ve svém velikém odporu proti Asiatům jsem vyplul na sever ... se svojí udatnou armádou, jež přede mnou byla jak ohnivý plamen a ... v čele našich předních bojovníků kráčeli lučištníci, aby zničili jejich místa ... Noc jsem strávil na lodi, šťastný ve svém srdci. A když se rozednilo, byl jsem nad ním jako sokol. Když přišla doba snídaně, přemohl jsem ho, zničil jeho hradby a pobil jeho lidi, a přinutil jeho manželku sejít na břeh řeky. Má armáda ničila jako lvi ... majetek, dobytek, tuk, med ... dělili si jejich věci s radostí v srdcích.

Kamose nám také vypráví o osudu samotného města Avaris:

Pokud jde o Avaris na Dvou řekách, nechal jsem je opuštěné a bez obyvatel. Zničil jsem jejich města a navždy spálil jejich domy na rudé hromady sutin, kvůli zkáze, kterou působili uprostřed Egypta. Ti, kdo si dovolili naslouchat volání Asiátů, kdo jim ponechali Egypt jako konkubínu!³⁴

A tak Egyptané vyhnali Hyksósy ze země. Uprchli do *Retenu* (jeden ze staroegyptských názvů dnešního Izraele a Sýrie, do oné oblasti, která byla Egyptánům známá také jako *Pa-ka-na-na*, Kanaán). Egyptané mezitím ustavili 18. dynastii, kterou založil Kamoseho bratr Ahmose, a tak začalo to, čemu dnes říkáme Nová říše.

Avaris a zbytek Egypta byl během tohoto období obnoven a Avaris samotná přejmenována. V době Hatšepsut a Thutmose III. o nĕja-

³⁴ Přeloženo dle: Pritchard 1969, s. 554–555.

kých šedesát let později, cca 1500 př. Kr., byl opět vzkvétajícím městem, tentokrát známým jako Peru-Nefer. Jeho paláce byly zdobeny freskami v mínojském stylu, zobrazujícími skoky přes býka a další scény, jejichž domovem byla zjevně spíše Kréta či Egeis nežli Egypt. Jeden archeolog spekuloval o tom, že mohlo dojít ke královské svatbě mezi egyptským vládcem a mínojskou princeznou. Jak uvidíme dále, mnoho faraónů 18. a 19. dynastie se jistě ženilo s cizími princeznami, především aby upevnili diplomatická spojení či smlouvy s cizími mocnostmi, vysvětlení mínojských nástěnných maleb v Egyptě však není třeba hledat v politickém sňatku. Existují totiž nezávislé důkazy o kontaktech mezi východním Středomořím, Egyptem a v tomto případě Egeidou.

Retrospektiva: Mezopotámie a Mínojci

Z množství nejrozumnějších dat, pocházejících z archeologických artefaktů a literárních či obrazových svědectví, je jasné, že dávno předtím, než začali spolupracovat s faraóny Nové říše, udržovali krétští Mínojci kontakty s nejrozumnějšími oblastmi starověkého Blízkého východu. Víme například, že předměty vyrobené mínojskou kulturou byly vyváženy přes Egejské moře a východní Středomoří až do Mezopotámie, země mezi řekami Tigris a Eufrat, a to už v 18. století, téměř před čtyřmi tisíci lety.

Doklady tohoto starověkého obchodu pocházejí ze starověkého sídliště Mari na západním břehu řeky Eufrat, v dnešní Sýrii, kde francouzští archeologové vykopali ve třicátých letech 20. století více než dvacet tisíc popsaných hliněných destiček. Zavolali je místní, kteří náhodou našli cosi, co nejdříve považovali za člověka bez hlavy. Ukázalo se, že je to kamenná socha, a na místě bylo ještě mnoho dalších. Jedna z nich nesla nápis, značící, že jde o krále starověkého města.³⁵ Tabulky popsané texty ve starověké akkadštině pocházely

³⁵ Heimpel 2003, s. 3–4.

z archivu královské korespondence a dalších světštějších záznamů, patřících králům Mari, včetně jednoho jménem Zimrí-Lim, který vládl cca 1750 př. Kr. Jsou na nich zaznamenány nejrůznější informace týkající se palácové administrativy a organizace království, stejně jako všech aspektů tehdejšího každodenního života.

Jedna tabulka se například týká ledu, který si Zimrí-Lim dával v létě do pití, včetně vína, piva a kvašených ječných nápojů, ochucovaných buď šťávou z granátového jablka, nebo anýzem podobným lékořici. Víme, že na břehu Eufratu nařídil postavit ledárnu, používanou speciálně k uchovávání ledu nasbíraného v zimě v zasněžených horách, aby byl k dispozici v horkých letních měsících. Tvrdil, že žádný dřívější král takovou ledárnu nepostavil. To může být pravda, ovšem užívání ledu do nápojů nebylo v této oblasti nové, neboť jeden z králů připomíná synovi, aby nechal služebníky omýt a vyčistit led, než ho vloží do nápoje: „*Přikaz jim nasbírat led!*“ pravil. „*Ať jej omyjí od větévek, hnoje a špíny.*“³⁶

Archivy obsahují záznamy o obchodu a kontaktech s dalšími oblastmi Středomoří a Blízkého východu, zejména pak uvádějí, když obdrželi něco zvláštního. Z těchto tabulek víme, že mezi panovníky Mari a vládci dalších měst a království docházelo k výměně darů a že králové se vzájemně žádali o služby lékařů, umělců, tkalců, hudebníků a zpěváků.

Mezi mnoha exotickými předměty zaznamenanými na tabulkách z Mari byla dýka a další zbraně ze zlata vykládané drahocenným lapisem lazuli, stejně jako oděvy a látky, „udělané po *kaftorském* způsobu“.³⁷ *Kaftor* (či *Kaftaru*) byl mezopotámský a kanaánský název Kréty, zatímco Egyptané ji nazývali *Keftiu*. Věci putovaly z Kréty dalekou cestou, čímž ke své původní hodnotě, kterou už měly pro své řemeslné zpracování a materiály, z nichž byly vyrobeny, získávaly ještě to, čemu dnes říkáme „distance value“.

³⁶ Dalley 1984, s. 89–93; zvl. s. 91–92.

³⁷ Viz položky uvedené v: Cline 1994, s. 126–128 (D. s. 3–12).

Máme také tabulku, zaznamenávající neobvyklou situaci, již Zimrí-Lim, král Mari, poslal králi Chammurapimu do Babylóna. Text jednoduše říká: „*Jeden pár kožených bot v kaftorském stylu, který odnesl do paláce Chammurapiho, krále babylónského, Bahdí-Lim (jméno úředníka), ale které byly vráceny.*“³⁸ Neuvádí se důvod, proč byly boty vráceny. Možná mu prostě neseděly, nebo se mu nelíbily. Chammurapiho zákoník, v němž jako prvním stojí zásada „*oko za oko, zub za zub*“, později proslavená hebrejskou Biblí, nezmiňuje žádný trest za vrácení věcí, jako jsou boty.

Je poněkud překvapující, že Chammurapi kožené boty odmítl, bez ohledu na to, zda mu byly, protože byly pravděpodobně v této oblasti a době vzácné, už vzhledem ke vzdálenosti mezi Krétou a Mezopotámií, tedy mezi dnešním Řeckem a Sýrií/Irákem. Podniknout takovou cestu nebylo lehké a pravděpodobně k ní docházelo v několika fázích, prostřednictvím různých kupců či obchodníků převážejících věci po jednotlivých úsecích. Na druhou stranu, výměna takovýchto darů mezi králi podobné úrovně byla ve druhém tisíciletí př. Kr na Blízkém východě známou praxí. V takových případech převáželi věci přímo královští vyslanci, dnes bychom tomu možná říkali diplomatická mise. Existuje dokonce textový důkaz, že se dárky občas „vracely do oběhu“ – „*Vzal jsem rhytón ze stříbra a rhytón z čistého zlata z daru egyptského krále a poslal ti je,*“ napsal chetitský král Chattušili III. jinému panovníkovi.³⁹ Často si říkám, proč Chammurapi neudělal tenkrát s mínojskými botami totéž.

³⁸ Přeloženo dle: Durard 1983, s. 454–455; viz též Cline 1994, s. 127 (D. 7).

³⁹ Jde o písmeno KBO II 11 rev. 11'–14,' více k tomu Cline 1995a: 145, cit. Zaccagnini 1987, s. 58 a Liverani 1990, s. 227.

Objevení Mínojců a obecný přehled

Z toho, co jsme již uvedli, je zřejmé, že Mínojci z Kréty byli ve střední a pozdní době bronzové v kontaktu s různými oblastmi Blízkého východu, minimálně od 1800 př. Kr. V dopisech z Mari existuje dokonce zmínka o Mínojcích a možná i mínojském překladateli (či překladateli *pro* Mínojce), kteří se počátkem 18. století př. Kr. zdržovali v oblasti Ugaritu na severu Sýrie. Získávali zde cín, odesílaný z Mari na západ.⁴⁰ Zdá se však, že na počátku 15. století, za vlády Hatšepsut a později Thutmose III., měli zvláštní vztah k Egyptu, a proto náš příběh začne v této době.

Je zajímavé, že mínojské civilizaci dal na počátku 19. století jméno britský archeolog sir Arthur Evans. Jak už jsem zmínil, nevíme, jak se Mínojci sami nazývali, ačkoli víme, že Egyptané, Kanaánci a Mezopotámci pro ně měli vždy vlastní název. Navíc nevíme, odkud přišli, třebaže nejpravděpodobnější je Anatolie/Turecko.

Víme, že během 3. tisíciletí vytvořili na Krétě civilizaci, jež trvala přibližně do roku 1200 př. Kr. Uprostřed tohoto období, okolo 1700 př. Kr., byl ostrov zasažen ničivým zemětřesením, které si vyžádalo přestavbu paláců v Knóssu a dalších místech. Navíc, na sopečném ostrově Santorini (dnes známém jako Théra), který leží nějakých sedmdesát mil severně od Kréty, došlo roku 1628 př. Kr. nebo krátce poté k masivnímu výbuchu. Vyplyvá to ze současných poznatků z radiokarbonové datace i z výsledků dalších datačních metod. Výbuch sopky způsobil tsunami, která zasáhla Krétu. Zahalil ji popel a další sopečné vyvrženiny, které pokryly úrodu a pole. Mínojci se z rány ovšem brzy vzpamatovali a jejich nezávislá civilizace vzkvétala, dokud ostrov krátce po r. 1450 př. Kr. nenapadli z řecké pevniny Mykéňané.⁴¹

⁴⁰ Viz Cline 1994: 126 (D. 2), včetně předchozích odkazů; též Heltzer 1989.

⁴¹ K dataci výbuchu sopky, o němž se několik desetiletí vedlo tolik vědeckých diskusí viz Manning 2010, 2014, včetně dalších odkazů; též Manning a kol. 2006, 2014,

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy 1177 př. Kr. Zhroucení civilizace a invaze mořských národů.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.